

УДК[94:323.281](477.51)«1919/1920»

Ірина Еткіна

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТРИБУНАЛ: «СПРАВА ЛЯХОВИЧІВ»

DOI: 10.5281/zenodo.5732949

© І. Еткіна, 2021. CC BY 4.0

*Метою статті є оприлюднення та аналіз окремої унікальної справи Чернігівського губерньського революційного трибуналу, яка проливає світло на процесуальний бік судової установи Чернігівської губернії у 1919–1920 рр., демонструє стратегію виживання пересічних громадян різних соціальних груп та національностей, їх взаємодію в «нештатній» ситуації – громадянській війні російських червоних та білих на території нашого краю. Для цієї розвідки використаний **методологічний підхід** «мікроісторії», а також «історії знизу», який дозволяє розглянути такий феномен, як революційний трибунал, не з точки зору закладених більшовицькими ідеологами програмових документів, а з позиції їх використання в місті Чернігові на долі конкретної групи людей. **Наукова новизна** розвідки полягає в тому, що тема Чернігівського губерньського революційного трибуналу системно не досліджена, дуже інформативна з цього погляду «справа Ляховичів» також уперше вводиться до наукового обігу. **Висновки:** «справа Ляховичів» кінця 1919 – першої половини 1920 рр. стала показовою справою губерньського революційного трибуналу, який перехопив її у конкуруючої організації – губерньської надзвичайної комісії (ЧК). За цією справою більшовицьке правосуддя засудило до розстрілу групу з п'яти осіб на чолі з подружжям Ляховичів, звинувативши останніх у шпигунстві на користь денікінців. Виходячи з матеріалів справи, доказів у цій справі бракувало, звинувачення базувалося на єдиному показі більшовика Науменка, яке спростовували покази кількох свідків. Проте Чернігівський ревтрибунал, не зважаючи на наявність змагальності сторін, не брав до уваги доказів адвоката та свідків з боку адвоката. Ця справа доводить, що більшовицьке правосуддя трибунального періоду за відсутності правової бази (законів та підзаконних актів) базувалося на класовому підході. Коли в коліщата судової установи потрапляли відверті класові опоненти (колишні фабриканти, поміщики, офіцери, члени їх сімей), вона з виховною для всього суспільства метою здійснювала вищу міру покарання – розстріл, застосовуючи його в цьому випадку навіть до жінок.*

Ключові слова: губерньський революційний трибунал, більшовики, судова справа, звинувачення, розстріл.

Судова система – одна з найбільших проблем нашого суспільства впродовж 30-ти років незалежності країни, оскільки впродовж цього часу вона так і не набула демократичного змісту. Навіть більше, популістські гасла політиків нарешті «посадити» когось зі своїх політичних опонентів привертають електорат. Отже, українське суспільство, на жаль, не усвідомило того, що підміна більшовиками поняття закону на «революційну доцільність» привела до трагічних наслідків.

Тема Чернігівського губерньського революційного трибуналу системно не досліджена, хоча його вирок широко використовували для підготовки історичного проекту «Рєабілітовані історією». Окремі вирокі революційних трибуналів використовували В. Розстальний¹, С. Сергєєва², О. Лейберов³ у межах теми «червоного терору» – більшовицьких репресій. Процесуальний бік діяльності революційного трибуналу, його склад, взаємодія з

¹ Розстальний В. Закривавлене Придесення 1918–1919 рр. *Сівєрянський літопис*. 1995. № 2. С. 9–16.

² Сергєєва С. Чернігівщина у 1919 році. *Скарбниця української культури*: Зб. наук. праць. Чернігів, 2006. Вип. 7. С. 3–19.

³ Лейберов О. Більшовицький режим на Чернігівщині у 1919 р. – соціально-економічні та політичні складові становлення нової влади. *Скарбниця української культури*: Зб. наук. праць. Чернігів, 2011. Вип. 13. С. 176.

іншими судовими та каральними органами більшовицької влади на час її становлення в Україні на сьогодні не вивчені, авторка цієї статті оприлюднила лише перші студії в цьому напрямі⁴.

У перших студіях на тему Чернігівського революційного губернського трибуналу вже зроблений акцент на відсутності законодавчої бази, на основі якої повинні були працювати ці органи судової влади. Замість верховенства права більшовики впровадили так звану «революційну доцільність», тобто довільне трактування розпливчато сформульованих норм, а також об'єднання в єдиному органі функцій попереднього слідства та судового процесу. Для збереження форми змагальності сторін створювалися колегії обвинувачів і колегії правозахисників. До компетенції трибуналів відносили справи про «контрреволюційні злочини», державну зраду, шпигунство, злочини за посадою, спекуляцію тощо. У 1920 р. компетенцію трибуналів було розширено, вони отримали право засуджувати до розстрілу. Рішення судової установи залежали не від порушення якихось законів чи норм (радянська влада ще не встигла їх кодифікувати), а від мінливого настрою, переконань членів трибуналу та вдачі засудженого. Сам склад революційного трибуналу впродовж 1919 р. був плинний, до того ж його членам явно бракувало фаховості (відсутність вищої, а подекуди і будь-якої освіти). Один з найважливіших критеріїв вироку – соціальний стан і навіть культурний рівень підозрюваного: чим вони були вищі, тим гірші його справи⁵.

Також у попередніх статтях розглянуто першу та показову справу Чернігівського губернського революційного трибуналу, за якою було засуджено до страти Ісаака Аврамова Шварца, приватного повіреного, мешканця м. Чернігова, який у 1918 р. під час Гетьманату П. Скоропадського допомагав поміщикам навколишніх сіл повернути награване селянами майно, застосовуючи при цьому німецькі загони задля остраху, але не вбивши жодної людини. Вирок був негайно виконаний⁶. Смертні вирокі були не надто розповсюдженим явищем для цієї установи, оскільки багатьох засуджених до вищої міри покарання намагалися врятувати правозахисники за допомогою передачі справи до Вищого касаційного суду в Харкові. Звідти найчастіше приходили розпорядження переглянути справу іншим складом трибуналу або пом'якшити вирок.

Справа Чернігівського губернського трибуналу, яку ми умовно назвали «справою Ляховичів», була розпочата в грудні 1919 р., коли в Чернігів після нетривалого панування Добровольчої армії генерала А. Денікіна, повернулися більшовики. У цій справі проходила група осіб, які на той момент мешкали у м. Чернігові: Ляхович Михайло Йосипович 1873 р. н., його дружина Ляхович Ядвіга Людвігівна 1890 р. н., її сестра Попова Маріана Людвігівна, на той час мала 29 років (можемо припустити, що сестри-литовки були одного року народження), Бородєюк Марія Яківна 1883 р. н., Зелінська (мовою російського діловодства – Зелінская) Поліна Вікентіївна, 1857 р. н. У справі наявне фото однієї з жінок, на жаль, без підпису, припускаємо, що це Ядвіга Ляхович – центральна фігура звинувачення (фото 1).

Справу розпочали на підставі доповідної до Чернігівської ЧК (Надзвичайної комісії). Варто зазначити, що функції ревтрибуналу та ЧК чітко не були розмежовані, і в Чернігові відносини між двома установами були дуже напруженими, про що буде мова у наступних розвідках.

Доповідну написав більшовик Науменко, який назвав себе уповноваженим реввоєнрадою повстанських радянських військ Лівобережжя України. Його залишила радянська влада у вересні 1919 р. в підпіллі в м. Чернігові. Він познайомився з родиною Ляховичів, яка мешкала за адресою: вул. Старокиївська 38. Науменко окреслив соціальний стан родини. Михайло Ляхович – почесний спадковий дворянин, власник мануфактурної фабрики в Петрограді. Маріана Попова – дружина крупного мінського поміщика, присяжного повіреного, власника маєтку Прип'ять, вони втекли з Мінська (узяли литовські документи) до Гомеля (можемо припустити, що це сталося у 1918 р., коли Гомель входив до складу Української Держави гетьмана П. Скоропадського), чоловік там залишився агентом на залізниці, потім повернувся у Мінськ. Маріана Попова поїхала до сестри в Чернігів. Науменко зазначає: щоб втертися в довіру, він видав себе за сина розстріляного більшовиками поміщика, готового підтримати антирадянське повстання. Обидві сестри, відгукнувшись на його становище гнобленого (у тексті – «гонімого»), підшукали йому надійне при-

⁴ Еткіна І. Євреї-судді та жертви Чернігівського губернського революційного трибуналу 1919–1921 рр. *Judaica Ukrainica*. 2017. В. 6. Р. 20–34; Еткіна І. Чернігівський губернський революційний трибунал у 1919–1921 рр: до постановки питання. *Скарбниця української культури*: 36. наук. праць. Чернігів, 2017. Вип. 18. С. 196–203; Еткіна І. Євреї по обидва боки судових процесів Чернігівського губернського революційного трибуналу (1919–1921 роки). *Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство*: 36. ст. / За ред. С. Гіріка. Київ: Laurus, 2018. С. 83–92.

⁵ Еткіна І. Євреї по обидва боки судових процесів... С. 83–92.

⁶ Еткіна І. Євреї-судді та жертви... Р. 20–34.

станіще на квартирі колишнього бухгалтера земельного банку (будинок Крихта). У своєму доносі Науменко підкреслює, що жінки інформували його про становище на фронті, висміювали і критикували дії та розпорядження радянської влади і «розпускали низький підлий наклеп на радянську владу, заради її швидкого падіння». Науменко після ряду випробувань став «своєю людиною» для Ляховичів (або контрреволюціонером з його погляду). Жінки відкрили, що знають місце підпілля денікінців, яке має зв'язок з подібними організаціями в інших містах. У якійсь пекарні і сараї на горищі перебувають 10 офіцерів. За декілька днів до приходу денікінців вони повідомили, що в Чернігів має приїхати керівник радянських повстанців і реввоенради товариш Колосов (указали, в якому він буде одязі, скільки матиме валіз, на якому пароплаві прибуде). Колосов з'явився через два дні, Науменко зустрів його і передав йому «все». Той змушений був покинути місто, втікаючи до Гомеля, оскільки за ним стежили⁷.

Доповідна продовжується описом поведінки жінок після вступу денікінців у місто. У перший же день Науменко з сестрами Ядвігою та Маріаною, а також з Поліною Зелінською йшли вітати появу влади. По дорозі сестри зупиняли денікінських солдат, указували їм єврейські квартири, які підлягали терміновому пограбуванню. Офіцерів засипали квітами. Трохи не щодня ходили або до комендатури, або до штабу, звідки «дикі і п'яні відправлялися денікінці на пограбування і вбивства». Він свідчив, що сестри були присутні при пограбуванні будинку Рабіновича на вулиці Старокиївській. Науменко згадав випадок, коли він із сестрами йшов на Вал і побачив, як денікінський караул веде більшовика Вдовенка. Повертаючись додому, дізналися, що Вдовенка вже повісили. Жінки, за словами Науменка, шкодували, що пропустили страту, а Ядвіга Ляхович підійшла до шибениці і розгойдувала труп в усі боки.

Далі Науменко, не очікуючи мобілізації, записався до війська генерала А. Денікіна, там переходив з одного полку до іншого, буцімто очікуючи своїх документів на підтвердження дворянства. Тимчасово він був призначений ад'ютантом коменданта м. Чернігова. Коли вже до міста наближалися радянські війська, Ядвіга Ляхович запропонувала йому піти у контррозвідку до Соколовського. Науменко доповідав, що йому запропонували стати «своєю людиною» серед червоних, щоб помститися за батька і допомогти відродити Росію, і він погодився. Йому виписали мандат у формі трикутника з написом «ПЕВЕНЕР» («подполье единой и неделимой России»). Далі Науменко розповідав, що Чернігівський Центр зв'язок об'єднала навколо себе Зелінська Поліна Вікентіївна, якій видали 14 тис. рублів, а членами підпілля були Ляховичі, що тримали явочну квартиру⁸.

Невдовзі місто зайняли більшовики. Але жінки, відповідно до доповідної Науменка, продовжували підтримувати конспіративні зв'язки з денікінським підпіллям. Науменко хотів випитати про нього, але Ядвіга віднікувалася, пояснюючи необхідністю конспірації. Вона ж повідомила, що ЧК розстріляли Гордієвського, а він був членом «кореші». Ядвіга Ляхович знала, що Науменко пішов на службу до більшовиків, але була впевнена, що він це робить заради майбутньої допомоги білим. Науменко розмірковує у своєму довгому документі, що Маріана Попова наче б то була осторонь денікінського підпілля, але потім згадує інцидент із сімейною сваркою, після якої всі розмовляли наодинці. З цього випадку він виводить висновок, що і Попова теж була причетна до денікінської організації № 2 (більше про цю організацію немає ні слова). Причетність Марії Бороденюк зумовлювалася тим, що одного разу вона прийшла до Ядвіги Ляхович і сказала, щоб до неї нікого не присилали, бо вона боїться і за нею стежать. При цьому Науменко підкреслював, що вона була дружиною полковника.

Цей документ – основа обвинувачення групи осіб у контррозвідувальних діях та шпигуванні на користь денікінців. У спільній заяві на ім'я Абрамова – голови карального підвідділу губернського революційного трибуналу, Ядвіга Ляхович, Маріана Попова, Поліна Зелінська пояснювали донос Науменка тим, що він харчувався у них, а потім в обідах йому було відмовлено, і його відносини з родиною Ляховичів змінилися. Жінки вказували на особливості емоційного стану Науменка, який в одній сорочці висакавав на мороз, щоб застудитися і померти. В заяві згадано про порятунок життя і майна родини Беніних (з 8 осіб) – євреїв, які переховувалися у них під час перебування денікінців у місті. Звинувачені наполягали, що самі трохи не постраждали від денікінців, просили розібратися, щоб не стати жертвами глибокого непорозуміння. Жінки просили революційний трибунал допитати велику кількість свідків, які могли заперечити все, про що написав Науменко⁹.

Звинувачених захищав у революційному трибуналі правозахисник Іван Миколайович Антоненко, якому вдалося врятувати вже не одне життя шляхом передання справ

⁷ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-4609. Оп. 1. Спр. 507. Арк. 133–133 зв.

⁸ Там само. Арк. 134–134 зв.

⁹ Там само. Арк. 12–13.

до Вищого касаційного суду у Харкові. Цікаво, що термін «правозаступник» регулярно використовувався у російськомовному діловодстві революційного трибуналу. Адвокат сформулював основні тези захисту, які спростовували заяву Науменка. По-перше, ніяких квітів не було. Лише через 3 тижні після приходу денікінців Науменко, жартуючи, запропонував їх узяти. Бабуся Зелінська нарвала в саду замерзлі жоржини і ромашки, та врешті і їх викинули. По-друге, труп ніхто не гойдав, на що є свідки. Далі Науменко знав, що у П. Зелінської є 13 тис. радянських рублів від продажу годинника, повернутого боргу та торгівлі солодоцями. Науменко ніколи не вступав до військової служби. Кімнату в Бородеюк займав Ціпін, отже, вона не могла бути явочною. І найважливіше: Науменко ексцентрична, неврівноважена натура, вірити доносу якої не можна. Він у присутності Люби Лемашової та інших плакав, хотів на фронт, щоб перша куля вбила його. Правозаступник пропонував запросити 13 свідків¹⁰. Далеко не всі свідки з'явилися на допит, зокрема не з'явилася і Л. Лемашова.

Проте у справі знаходимо і позицію свідків. Допити їх проводив та протоколював слідчий Беляєв. До революційного трибуналу надійшла заява Фані Львівни Кричевської, яка була знайомою з Ядвігою та Михайлом Ляховичами 4 роки. У період денікінської влади вона переховувалася у них із своєю родиною. Ляховичі знали, що сини Кричевської були комуністами і працювали в Чернігівській губернській ЧК. Проте вони не видали їх, ділилися останнім шматком хліба. Вже це, наполягала авторка заяви, свідчило про те, що вони не могли бути контрреволюціонерами. Ф. Кричевська свідчила, що родина Ляховичів сама голодувала і змушена була продавати «останні пожитки за хліб». Свідок залишила свою адресу: вул. Сіверянська 75. У її заяві присутні відкриті прохання до більшовицької судової установи: «не припустимо, щоб ці люди постраждали», «у сподіваннях, що на ці слова звернуть увагу»¹¹.

Покази слідчому давав Бенін Шмай Іцков. Він разом із родиною жив у цьому ж дворі. Свідок розказав, що Ляховичі врятували його двічі, коли чеченці (в складі денікінської армії) збиралися їх бити. Про Науменка свідок знав мало, але при ньому на військову службу той не ставав¹².

Також показання слідству давала Ольга Кривицька, яка жила в одному домі з Ляховичами. Вона розказала, що до приходу денікінців у Ляховичів обідали червоні офіцери. Обіди готувала Маріана Попова, Ляховичі їй у цьому допомагали. Це був вимушений заробіток, оскільки всі були без засобів для існування. Але свідок не бачила, щоб у них харчувалися денікінці. Про гроші П.В. Зелінської знала, що їй щось залишилося по смерті чоловіка – полковника царської армії, який загинув у 1915 р. Крім того, вона отримувала допомогу при «старому режимі» від відділу соціального забезпечення¹³.

Крихта Леонтій Тимофійович, власник будинку, де квартирували Ляховичі та Зелінська, у своїх показах зазначав, що Зелінська була жінкою підприємливою, цілими днями моталася по місту, торгуючи папіросами, старими речами, за якусь непогану суму продала годинник покійного чоловіка, також торгувала яблуками та грушами. Вона давала в борг Маріані Поповій, яка незадовго до арешту повернула їй борг у розмірі 4 тис. рублів, і скаржилася Крихті на Ляховичів, які не мали чим заплатити борг¹⁴.

Слідчий взяв покази у мешканки Чернігова Лапутько Ксенії Іванівни, яка була свідком страти денікінцями більшовика Вдовенка. Остання бачила, як більшовика повісили на поперечці між телеграфними стовпами на розі вулиць Богоявленської та Шосейної (Красна площа), також запам'ятала компанію з Ядвіги Ляхович, Маріани Попової, Поліни Зелінської та молодого чоловіка з ними (Науменка), але вони стояли в 6–7 кроках від трупа, ближче не підходили і руками не чіпали¹⁵.

Натомість був свідок, який підтверджував всі слова Науменка – Борис Давидович Борисов-Вінер, секретар Чернігівської губернської ЧК, віком 28 років. Впевненість його обґрунтовувалася тим, що ці самі свідчення він чув від Науменка раніше у присутності тодішнього голови ЧК Вольського. Науменко повідомляв про чернігівські та київські явочні квартири денікінської контррозвідки та їхні паролі на зразок «Чи здорова мама?». Чекіст аргументує свою впевненість у правоті Науменка тим, що останній «розумний партійний діяч, який не переслідував жодних кар'єристських цілей, а працював в ім'я революційного сумління»¹⁶.

¹⁰ Там само. Арк. 28–29.

¹¹ Там само. Арк. 26–27.

¹² Там само. Арк. 56–57.

¹³ Там само. Арк. 58 зв.–59.

¹⁴ Там само. Арк. 59, 59 зв., 60.

¹⁵ Там само. Арк. 82–82 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 57–58.

Тобто цей свідок про групу контррозвідників знав тільки зі слів самого Науменка. Але більшовицька неписана етика ґрунтувалася на тому, що свої говорять істину, а класові вороги брешуть. Про діяльність, цілі та сумління чекістів у Чернігові в 1919 р. наукова спільнота багато цікавого дізналася зі спогадів тюремного інспектора Д. Країнського¹⁷, який дуже відверто описав усі жахи їхньої влади в місті.

Крім подібних свідчень, обвинувачення використало психологічні спостереження своїх інформаторів. Агентурна записка інформатора № 1 як документ більшовицького правосуддя вартій того, щоб його оприлюднювати в оригіналі. Документ датується 15 грудня 1919 р. Інформатор повідомляє, що ним вчора був проведений арешт громадянки Попової, яка при цьому страшенно хвилювалася, двічі схопила його за руки і говорила: «товаришу, відпустіть мене». На основі цього інформатор вважає, що вона дійсно належала до денікінської контррозвідки (фото 2).

І нарешті вирок (мовою оригіналу – «заключение») слідчого юридичного відділу губернської ЧК, датований 6 січня 1920 р.: «У листопаді 1919 р. виявлена в м. Чернігові контрреволюційна організація, що займалась шпіонажем на користь білих, стежили за комуністами, що приїжджали у місто, змушуючи їх покидати Чернігів, розповсюджували нісенітницю про становище фронту. Члени організації брали участь у паскудстві, яке чинили денікінці, при відступі денікінців пішли в підпілля, намагаючись продовжити свою діяльність за директивами денікінців. Намагались зв'язатися з подібними організаціями в інших містах, але не встигли через провал.

Організація суто конспіративна, кожен член знав не більше 2–3 членів, як завжди буває з подібними організаціями. При обшуку нічого, крім шифрованого листа, датованого літом 1919 р., та декількох дрібних доказів не знайдено. Члени організації трималися на допитах дуже обережно, але суперечили один одному на кожному кроці, навіть у дрібницях.

Ядвіга Ляхович – центральна фігура організації, дружина фабриканта. Займалася вербуванням людей для контррозвідки, наприклад одного товариша, що увійшов до організації та втерся в довіру, водила в контррозвідку для отримання директив. При входженні денікінців осипала їх квітами, глумилася над трупом повішеного товариша Вдовенка, сміючись його в різні боки. Її квартира опорний пункт організації.

Ляхович Мизайло – колишній власник тюлевої фабрики в Петрограді. До приходу денікінців вступив до Державної охорони (денікінської охоранки) писарем. Як інформатор він не поступав, бажаючи очевидно зберегти себе для майбутньої підпільної роботи. При поверненні радянської влади став на радянську службу, намагаючись використати її для своїх контрреволюційних цілей.

Маріана Попова – дружина великого поміщика, людини з темним минулим. Вона давала домашні обіди, це відомий спосіб маскуванню підпільної роботи. До цих обідів допущені тільки обрані, яких вербують для контррозвідки. При поверненні радянської влади бере пропуск до Гомеля, заявляючи, що їде до свого чоловіка, але він за свідченнями ЧК вже у Харкові, а при денікінцях очікували його приїзду в Чернігів. Також зустрічала денікінців з квітами.

Зелінська Поліна – дружина полковника. Брала активну участь в контрреволюційній організації. Зустрічала денікінців з квітами. При відступі денікінців вона була залишена для зв'язку між членами організації і для цієї мети денікінський контррозвідувальний відділ відпустив їй 14000 руб.

Бородєюк Марія – дружина колезького секретаря. Служила в міліції. При відході денікінців вона була залишена для підпільної роботи, її квартира була визнана явочною, вона настільки пильно охороняла інтереси організації, що відразу помітила легке стеження, встановлене Особливим відділом за її квартирою і негайно доповіла про це членам організації.

Приймаючи до уваги вищевикладене, вважаю, що Ляхович Ядвігу, Ляхович Михайла, Попову Маріану, Зелінську Поліну і Бородєюк Марію як членів організації, що ставила за мету скинення Радянської влади і шпигування на користь її ворогів, необхідно піддати вищій мірі покарання (розстріляти).

Слідчий (підпис)

Завідуючий юридичним відділом (підпис)».¹⁸

Цей документ засвідчує, що спочатку справа розглядалася губернською надзвичайною комісією (ЧК). Вкрай важливо підкреслити, що висновок слідчого ЧК є копією обвинувального акту, який передавав справу на розгляд Чернігівського губернського револю-

¹⁷ Краинский Д.В. Записки тюремного инспектора / Отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2016. 896 с.

¹⁸ ДАЧО. Ф. Р-4609. Оп. 1. Спр. 507. Арк. 176–177.

ційного трибуналу¹⁹. Відмінність полягає лише в тому, що перший документ закінчується приписом «розстріляти», а другий, датований лютим 1920 р., з тими ж самими формулюваннями вирішує віддати справу на розгляд губревтрибуналу.

Поки тривало слідство губревтрибуналу, Михайло Йосипович Ляхович помер у тюрмі від паралічу серця. Зелінська Поліна померла від сипного тифу 8 березня 1920 р.²⁰ Оскільки Попова Маріана теж була хворою на сипний тиф, губтрибунал вирішив помістити її у «заразне» (інфекційне) відділення госпітально²¹.

Урешті кількамісячне слідство губревтрибуналу, де був присутній неформальний правозаступник (адвокат), виступали свідки, спростовуючи всі покази Науменка, який звинуватив родину Ляховичів та їх оточення у шпигунстві, закінчився 11 травня 1920 р. засудженням до розстрілу Попової Маріани та Ляхович Ядвіги. Вирок був виконаний 15 травня 1920 р. Долю Марії Бородіюк за цією справою відстежити не вдалося.

Фото 1²²

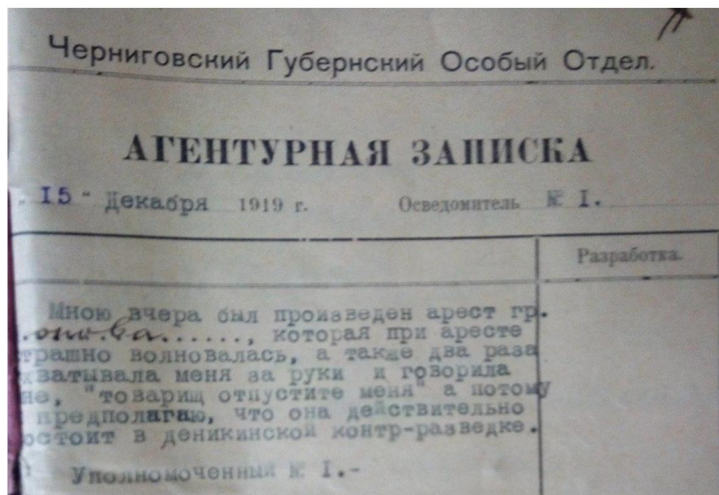

Фото 2²³

Отож «справа Ляховичів» є вкрай важливим джерелом, яке характеризує судову систему більшовиків на момент їх приходу та утвердження при владі в Україні. Справа збереглася повністю, і це дає змогу побачити весь судовий процес від початку до вироку, що траплялося нечасто у лихоманці військового часу та неохайності провінційного більшовицького діловодства. Тому ця справа дозволяє розглянути процесуальний бік судової системи більшовиків часів трибунального періоду.

На підставі цієї справи можемо говорити про нерозмежованість функцій губернської комісії (ЧК) у боротьбі з контрреволюцією та саботажем з одного боку та губревтрибуналу – з іншого. Справу розпочала ЧК, у якій все було просто і чітко, слідчі дії проти класових ворогів швидко закінчувалися розстрілами. Але конкуруючий з ними губревтрибунал перехопив справу про шпигунство, намагався похизуватися законністю при відсутності законодавчої бази, відводив на справу певний час, залучав справжніх адвокатів (Антоненко працював у юридичній сфері ще до революції), допитував свідків. Але все це не допомогло підозрюваним, і губревтрибунал через декілька місяців роботи підтвердив вирок ЧК – розстріл. Причина цього криється у класовому походженні підозрюваних – фабрикант із дружиною, дружина поміщика, дружина полковника царської армії. Понад те, звинувачення на них у справі шпигунства на користь денікінців написав «свій», більшовик, наблизений до ЧК. При такому розкладі судова установа більшовиків зімітувала роботу, змагальність сторін, оскільки справа стала показовою, але вирок був запрограмований самою класовою ідеологією більшовизму.

Неупереджений дослідник може стверджувати, що денікінськими шпигунами сестри Ляхович та їх приятельки не були. Для цього достатньо прочитати штучність формулювань звинувачення, де на першому місці виступає виключно класовий підхід, а всі докази або відсутні, або «притягнені за вуха». Відсутність доказів приховано фразами про над-

¹⁹ Там само. Арк. 14, 14 зв.

²⁰ Там само. Арк. 104.

²¹ Там само. Арк. 107.

²² Там само. Арк. 1.

²³ Там само. Арк. 111.

звичайну законспірованість організації та обережність і пильність досвідчених шпигунок-жінок, чий старанно зашифрований лист чекістам розшифрувати так і не вдалося. Причетність більшості звинувачених до радянських органів влади дивовижним чином теж ставлять їм за провину.

Але можна погодитися з більшовицьким правосуддям у тому, що ця компанія звинувачених ненавиділа радянську владу й раділа приходу Добровольчої армії, незалежно від того, вдалося їм подарувати квіти чи ні. Всі верстви суспільства з «колишніх» за визначенням повинні були підтримувати білих. Тут логіка більшовиків беззаперечна. Вивчаючи архівні матеріали та джерела особового походження про методи встановлення більшовицької влади в Україні, зокрема в Чернігові, розуміємо, що в ненависті до більшовиків у 1919–1920 рр. можна було звинуватити значну частину суспільства, яка залишилася без засобів до існування. Ця справа нам демонструє, як представники вищих верств суспільства намагалися вижити, пристосуватися до нових умов життя. Ляховичам та їх жіноцтву це не вдалося, незважаючи на працелюбність, підприємливість, гнучкість поведінки та конформізм до будь-якої влади.

References

Etkina, I. (2017). Chernihivskiyi hubernskiyi revoliutsiyniy trybunalu 1919–1921 rr.: do postanovky pytannia [Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal in 1919–1921: to the question]. *Skarbnytsia ukrain-skoi kultury – Treasury of Ukrainian culture*. Chernihiv, Ukraine.

Etkina, I. (2017). Yevrei-suddi ta zhertry Chernihivskoho hubernskoho revoliutsiynoho trybunalu 1919–1921 rr. [Jewish judges and victims of the Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal of 1919–1921]. Kyiv, Ukraine.

Etkina, I. (2018). Yevrei po obydvya boky sudovykh protsesiv Chernihivskoho hubernskoho revoliutsiynoho trybunalu (1919–1921 r.) [Jews on both sides of the trials of the Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal (1919–1921)]. Kyiv, Ukraine.

Leiberov, O. (2011). Bilshovytskyi rezhym na Chernihivshchyni u 1919 r. – sotsialno-ekonomichni ta politychni skladovi stanovlennia novoi vlady [The Bolshevik regime in Chernihiv region in 1919 – socio-economic and political components of the formation of the new government]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury – Treasury of Ukrainian culture*. Chernihiv, Ukraine.

Rozstalnyi, V. (1995). Zakryvavlene Prydesennia 1918–1919 rr. [Bloody Prydesennia in 1918–1919]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*. Chernihiv, Ukraine.

Serhieieva, S. (2006). Chernihivshchyna u 1919 rotsi [Chernihiv region in 1919]. *Skarbnytsia ukrain-skoi kultury – Treasury of Ukrainian culture*. Chernihiv, Ukraine.

Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Etkina Iryna I. – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium» (53 Hetman Polubotko St., Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: etkina@ukr.net.

CHERNIGIV PROVINCIAL REVOLUTIONARY TRIBUNAL: «THE CASE OF LYAKHOVYCH»

The aim of the article is to publish and analyze a unique case of the Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal, which examines the procedural side of the of the Chernihiv province judicial institution in 1919–1920, demonstrates the survival strategy of ordinary citizens of different social groups and nationalities, their interaction during the Civil War of Russian Reds and Whites on the territory of our region. **The methodological approach** of «microhistory» as well as «history from below» is used for this investigation, which allows to consider such phenomenon as a revolutionary tribunal not from the point of view of Bolshevik program documents, but from the point of view of their usage in Chernihiv. **The scientific novelty** of research lies in the fact that the topic of the Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal has not been systematically studied. Moreover, very informative from this point of view, the «Lyakhovych case», is also introduced into scientific circulation for the first time. **Conclusions.** The «Lyakhovych case» of the end of 1919 – the first half of 1920 became an illustrative case of the provincial revolutionary tribunal, which intercepted it from a competing organization – the provincial emergency commission (CHK). In this case, the Bolshevik judiciary sentenced to death a group of five people led by the Lyakhovychs, accusing them of espionage in favor of the Denikinets. Based on the case file, there was a lack of evidence in this case, the accusation was based on a single testimony of the Bolshevik Naumenko, which was refuted by the testimony of several witnesses. However, the Chernihiv Revolutionary Tribunal did not take into account the evidence of the lawyer and witnesses from the lawyer. This case proves that the Bolshevik justice of the tribunal period in the absence of laws was based on a class approach. When outspoken class opponents (former manufacturers, landowners, officers, and members of their families) entered the judiciary, it used executions, even against women, for educational purposes.

Keywords: provincial revolutionary tribunal, Bolsheviks, court case, charges, execution.

Дата подання: 10 червня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 23 червня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Еткіна, І. Чернігівський губернський революційний трибунал: «справа Ляховичів». *Сіверянський літопис*. 2021. № 5. С. 67–74. DOI: 10.5281/zenodo.5732949.

Цитування за стандартом APA

Etkina, I. (2021). Chernihivskiy hubernskiy revoliutsiinyi trybunal: «sprava Liakhovychiv» [Chernihiv Provincial Revolutionary Tribunal: «the Case of Lyakhovych»]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 67–74. DOI: 10.5281/zenodo.5732949.

